

Sziklavári Károly

„Rákóczinak búskomor indulója”

1848. szeptember 18-án Kossuth Lajos eget-földet megmozgató kiáltványban fordult honfitársaihoz Jellasics bán támadása miatt. Fegyverbe hívó szózata e sorokkal zárult:

„Hazánk mindenünk! a hazát megmenteni első kötelesség! a hazát mentve magunkat mentjük.

A kinek egy faluban, a kinek egy megyében legkisebb hatása van, ragadjon zászlót! Ne halljunk más zenét Magyarhon téerein, mint Rákóczinak búskomor indulóját; gyűjtsön maga körül 10–20–50–100–1000 embert, ki mennyit tud, s vigye Veszprém felé; Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint összegyűlend ítélet napjakor a feltámadott emberiség és rajta az ellenségre!

Énekeljétek ama szent éneket, melyet ismertek:

*»Tartsd meg Isten országunkat,
Mi magyar hazánkat,
Rontsd meg mi ellenséginket,
A kik üldöznek bennünket.«*

Fel! fel! fegyverre!! Velünk van Isten és az igazság!”¹

A „búskomor” jelző nyilvánvaló értelme itt: hősi, kemény (konok, mindenre elszánt): akárcsak II. Rákóczi Ferenc kurucainak léptei hajdanán. Aligha tölthetett volna be ilyen közéleti szerepet a Fejedelem nevével címében összekapcsolódott induló, ha nem mutatkozott volna eleve alkalmasnak arra, hogy hangjaival képes legyen fölébreszteni a Haza iránti aggodalmat és tettvágyat. Mert a kor gyermekei számára épp ilyen – magyar lényük-lényegük egészével átél, lelkük legmélyén megélt: odáig hatoló – muzsika volt a Rákóczi-induló. „Nemzeti szent ereklyénk ez nekünk [...]. Oly páratlan zenedarabunk az, melynek sem dallamán, sem öszhangzati kíséretén, avagy épen kül alakján, nem szükség valamit változtatni; mert az első mérettől kezdve az utolsóig, egyformán merész s méltóságos kifejezéssel bír, s a legszikrázóbb tüzet egyesíti a zenei nagyszerűség eszményképével” – e mámoros szavak, tucatnyi esztendővel Kossuth idézett gondolata után, zenekultúránk egyik igaz heroszának, Moso-

¹ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-iratai-xiii-6BA1/hirlapi-czikkei-ii-18431848-6BA6/1846-6E97/pest-szeptember-18-an-70A7/>

nyi Mihálynak a tollából születtek meg, és a Rákóczi-indulóval kapcsolatosan valaha leírt legátszellemültebb vallomások közé tartoznak.² „*Ki hallgathatná megindulás nélkül a vad függetlenség s hajthatlan hazafiság e borzasztó szép dalát! Ha a különben oly nyugodt, minden mesterkéeltségtől ment Reményi e dalt játsza, exaltatio fogja el, homlokán a lelkesedés pírja ül, szemei szikráznak, vadul forgatja a vonót és saját játéka által elragadtatva, a közönséget is magával ragadja Rákócy hősi indulójával*” – ily hőfokon tudósított Théophile Gautier francia író Reményi Ede tolmácsolásáról 1865-ben.³

Mint „*a világ legvérforralóbb indulója*”, már a kései reformkor idején nemzeti indulóként élt a köztudatban; „*a magyar lélek kifejezésformája*”⁴ lett. Fölhangzása olykor közéleti eseményszámba ment, történelmi nagyságrendű pillanatokkal is összekapcsolódva. Ilyenek voltak Liszt Ferenc mennydörgő átíratái 1839–40, majd 1846 folyamán; ugyanilyen Hector Berlioz első zenekari feldolgozásának – szinte már a forradalom előszeleként ható – diadalittas pesti ünneplése 1846 februárjában. Különösen emlékezetes epizódja volt a kornak 1848. március 15-e estéje a Nemzeti Színházban, pillanat alakította műsorával, melynek során rendhagyó szerepet betöltve – kétszeri fölcsendülésekor mintegy nemzeti méltóságot sugározva – az emelkedett atmoszféra megteremtésének legkézenfekvőbb eszköze lett a Rákóczi-induló.⁵

Önmagában is sokat elárulhat a mű közéleti súlyáról egy összehasonlítás Berlioz és Liszt – Pestet pár hónapnyi különbséggel ugyanúgy lázba hozó – saját feldolgozásai között, amely a Pesti Hírlap 1846. május 14-i számában, Liszt öt nappal korábbi hangversenyét méltatva jelent meg (részlet):

„Liszt Rákóczyja szinte sajátosságos szerzemény, mikint Berliozé. Különböző mindegyik. Az eredeti Rákóczy, mint azt az egész országban ismerik, s mint több ízben mondvá volt, egy föllobbant láng, rohanó inkább semmint induló. Bármennyire kitör is alatta a hazafiui szenvedély, mégis, ha eljátszatott, ollyforma érzéssel marad az ember utána, mint egy meglepőleg és gyorsan átvonult fürgeteg után. Elnémul és magába száll és töprenkedik. A Rákóczy indulón megtetszik, hogy magyar, megtetszik, hogy természetes, hogy magasabb műveltséggel nem bíró, de mindenesetre lángész szerzeménye. S hallottuk nem régiben, mivé lett ez Berlioz kezében? Nem csupán az instrumentatio maga jut eszünkbe, miben olly magasán áll Berlioz, hanem az egyes részek elrendezését értjük. Megtetszik rajta a francia szellem általános tulajdona: az orga-

² Megjelent a Zenészet Lapok 1860. október 24-i számában.

³ Fordításban közli a Zenészet Lapok 1865. április 20-i száma.

⁴ Haraszi Emil megállapításai vonatkozó tanulmányában: *II. Rákóczi Ferenc a zenében*. Megjelent a Lukinich Imre szerkesztette *Rákóczi emlékkönyv* 2. kötetében (Budapest, 1935), 169–268. (171. és 219.).

⁵ Először az utcáról a színházba tóduló – s Katona József Bánk bánjának előadását félbeszakító – tüntetők lecsendesítése végett játszotta el a zenekar az *Indulót*, majd a közkívánatra, spontán módon összeállt műsor-egyveleg befejeztével úgyszintén a darab hangjai mellett hagyta el az épületet a tömeg. Részletesebben lásd Pukánszky Kádár Jolán összefoglalását: *A Nemzeti Színház százéves története*, I. kötet (Budapest, 1940), 78–79.

nisáló tehetség. Itt már fel vannak használva az egyes momentumok. A dallam szelidebb, lágyabb hangon előkészíti, hogy úgy mondjuk: elkészeríti a kedélyt. A dallam folytán lassanként megedződik s elszánódik a kebel, míg a végén, hol már a csatába rohanás vad zaja hallik, a szenvedély kitör egész hatalmával. Ebben psychologia van. S a Berliozféle Rákóczy már tökéletes induló, magasabb, művészi tekintetben is. Alig lesz zene, melly a magyar emberre jobban hasson, mint ezen induló. Azonban ez nem elég. A külföldnek, mellynek csak rövid idő óta sajtásága, föllekesülni a magyar hangokon, a külföldnek is el kelle magyarázni zenénk szépségeit. Ezt tevő »a hangok nagy tanárja«, Liszt Ferencz. Az ő Rákóczyjában, vagy inkább »változataiban Rákóczy fölött« minden egyes motívum, és – miután az eredeti indulót lánghoz hasonlítók, szabadjon itt mondanunk –, minden egyes szikra föl van tüntetve, kiemelve sokszoros változatban. Liszt mutatta meg, mi gazdag, mi gondolatdús az eredeti szerzemény. Ő az induló egyes részeiből a csata egész menetelét rendezi, s állítja előnkbe. Előttünk látjuk elvonulni a harczszomjas seregeket, s távoztával mindinkább elhalókká lesznek a hangok a távolban; majd összecsapni látjuk a seregeket, majd ismét szünet lesz, s mindannyiszor közbe-közbe riadnak a lelkesítő, bátorító hangok. Lehetne mondani, hogy Berlioz Rákóczyja induló, az eredeti rohanó, Liszté visszaemlékezés a csatára. – Becsüljük meg gyönyörű nemzeti indulónkat, 's ne koptassuk minden utunkba akadó czinczogó hegedű által, mint egy idő óta szokás. Annak eljátszása ünnep legyen."

Gáti István 1802-ben kiadott zongoraiskolájának *Elöljáró beszédében* még az Induló megszűletése előtti Rákóczi-dallamokról olvashatunk: énekbe foglalt, régi történetek hallgatásakor „*mintegy el-ragad képzelődésünk a mostani időkről, az elmúlt időkre. Ez az oka, hogy midőn a Magyarok beszélik a Rákóczi, Bezerédi s mások históriáit, meg-indul rajta, de midőn még Notáit-is Musikai Bandában huzzák, verseit mellette éneklük, már ekkor könyvei-is sürgen hullanak, salynálkodó bús szomorúság öntődik szivébe.*”

Vessünk most egy-egy röpke pillantást e Rákóczi-nótákra – az Induló közvetlen előzményeire, legfontosabb rokonaira!

Az énekelt Rákóczi-nóta. Kifejezetten régies melódiatípusának léte a XVII. századtól dokumentálható. Több hazai lejegyzés – hol vokális, hol pedig instrumentális tételek⁶ – mellett szintúgy a Rákóczi-dallamcsaládhoz tartozó melódiákat őrzött meg egy *Sonata jucunda* címet viselő, 1680 tájáról származó

⁶ E XVII. századi dallamok beható ismertetése nem tartozik a jelen áttekintés tárgy körébe. A vonatkozó, összefoglaló munkák közül különösen ajánlható Domokos Mária tanulmánya *A Rákóczi-nóta családfája* címmel: Magyar Zene, 1980/3., 249–263.; Szabolcsi Bence *Rákóczi-induló* szócikke Domokos Mária kiegészítéseivel a magyar nyelvű *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikon* III. kötetében (szerkesztette Boronkay Antal, Budapest, 1985), valamint Bónis Ferenc dolgozata: *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló: a szerző Rákóczi-induló, Kossuth-szimfónia, Székely fonó – Húsz írás a magyar zenéről* című tanulmánykötetében (Budapest, 2015, 9–52.).

hangszeres darab kézírata,⁷ az énekelt és hangszeres *Rákóczi-nóta*ból ismert képleteket egyaránt magában hordozva.

A melódiatípus hazai változatainak egyike immár konkrét versszöveg(ek)hez kötötten vált egy újabb hagyomány kiindulópontjává a XVIII. század közepe tájától:⁸ a *Rákóczi-nóta* népszerű dallama azután már az egész nemzethez szóló, kifejezőmódjában kivételesen intenzív, s nagy múltú verselési tradíciók háttérével is büszkélkedhető költői alkotás állandósult melódiájaként élt tovább, évtizedeken át. Variánsok formájában terjedő szövegét 1750 körül jegyezték föl első alkalommal:⁹ a kor „közérzetét” híven tolmácsoló, gördülékeny sorokba foglalt „*Jaj, régi szép magyar nép...*” – mindenekelőtt pregnáns költői képei révén – eleven erővel ragadja meg a Rákóczi-szabadságharc elbukását követő idők mindennapjainak valóságát. Szikár, dísztelen strófáinak szembesítő ereje kérlelhetetlen; bennük az egykori szabadsághősök legendássá magasztosult alakjával összekapcsolt – s csupán fel-felvillantott – eszményi, dicső múlt emléke ellentételezi a jeremiádok hangján, részint azok nyelvi eszközeit alapul véve lefestett, kiúttalanságában elviselhetetlen és egyenesen végromlással fenyegető jelen monoton üzenetét. Az énekelt *Rákóczi-nóta* ezáltal az ellenzéki lelkület dalban kifejezhető jelképévé¹⁰ – valósággal első nemzeti énekünké – vált,¹¹ századának legnépszerűbb magyar verse lett; a kései kuruc poézis legjelentősebb alkotásaként tartja nyilván az irodalomtörténet-írás. Hatása az elkövetkező század folyamán is eleven maradt: Kölcsey Ferenc vagy Petőfi Sándor költészetén ugyanúgy kimutatható. Erdélyi János nyomtatásban is közreadta egy forradalmi verseskötet függelékeként (1849).¹²

A *Rákóczi-nóta* dallama (1780 körül följegyezve a Zemplényi-kéziratban):

Hej Rá - kó - czi, Ber - csé - nyi, Magyar vi - té - zek ne - mes ve - zé - ri!

Ho - vá let - tek, ho - vá men - tek Vá - lo - ga - tott vi - té - - zi?

⁷ A anonim kompozíció kottája az egykori Kremsier (ma: Kroměříž, Csehország) hercegérseki kottatárában maradt ránk. Régi gyűjteményi jelzete: Br. IV 100, új jelzete: A 546.

⁸ Vö. Domokos Mária: *A Rákóczi-nóta családfája*, 251.

⁹ Kezdeté: „*Jaj, régi szép magyar nép, / Az ellenség téged mikép / Szaggat és tép!*”; a második strófiáé: „*Jaj, Rákóczi, Bercsényi, / Magyarok élő vezéri ...*” Közreadva *A kuruc küzdelmek költészete* című kötetben (Válogatta és sajtó alá rendezte Varga Imre, Budapest, 1977), 238. szám és vonatkozó jegyzet.

¹⁰ Vö. Haraszi hivatkozott dolgozatával (180.).

¹¹ Vö. *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. Sajtó alá rendezte Esze Tamás, Kiss József és Klaniczay Tibor (Budapest, 1953), 110. szám, a vonatkozó jegyzettel.

¹² Uo.

„Magyar ének”: a Rákóczi-nóta versszövege (A kuruc küzdelmek költészete című kötet [1977] nyomán):

1. Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod
Romlandó cserép?
Valál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz mint az lép,
Szegény magyar nép!
Megrontattál mint cserép,
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?
2. Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
Magyarok élő vezéri,
Bezerédi,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskay!
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Úzi, kergeti,
Búval epeszti,
Közinkben sem ereszti.
Jaj hát *szegény* nemzetünket
Miképpen veszti!
3. Országunknak, magunknak,
Jaj minden maradékinknak,
Azoknak,
Kik e földön nagy ínsígben
Így nyomorkodnak!
Ózvegyek panaszkodnak,
Árvák zokognak,
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak,
Csuda, nem agganak,
Mert hazánkból ellenségink
El nem távoznak.
4. Jaj, országunk, jószágunk,
De főképpen mi magunk!
Mint nyomorkodunk,
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj, *naponként mind elfogyunk*,
Jót ne is várjunk,
Mert kegyetlen s embertelen
Nemzet van rajtunk.
Jaj, meg köll halnunk,
Meg sem maradunk,
Mert ellenség közt lakunk,
Bizony, méltán azok miatt
Kesergünk, sírunk!
5. Rajtunk tenger a fegyver,
Mert a német köztünk hever,
És igen ver.
Mutogatja magát mint
Erős gavallér,
Nemzetünköt kínozó pallér.
Nem szán, mint hóhér
Akit ér,
Addig vér, míg őnéki
Mindent nem ígér.
Ládd-e, mely kövér?
Bőriben sem fér,
De mégis csak többet kér,
Alig vagyon már miatta
Országunkban kenyér.

Az énekelt Rákóczi-nóta leghíresebb feldolgozása Liszt Ferenc-től származik, *Magyar királydal* címmel (ifjabb Ábrányi Kornél új szövegére). E címadást részint a komponálás alkalmá magyarázza, Liszt ugyanis a Magyar Királyi Operaház megnyitására (1884) szánta a még előző évben megírt kórusművét. A benne fölhasznált, régi Rákóczi-dallamot Bartalus István gyűjteményéből ismerte meg. Politikai okokból azonban nem kerülhetett sor az akkori előadásra – túlzott udvarhűség folytán, a dallam előéletére való hivatkozással –, Liszt *Magyar királydal*ának bemutatója így csak később, az operaházi eseményektől már függetlenül zajlott le.

A hangszeres Rákóczi-nóta. A kezdeti időkben még nemigen válhatott el élesen egymástól a vokális és instrumentális hagyomány. A *Rákóczi-melódia*k krónikába foglalt hangszeres fölhangzásainak egyike volt, midőn a Szent Korona visszatérésének ünnepén – Nagyváradon, 1790. március 16-án – „a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogásai közt összegyűltek. [...] A török sípokban kétféle nóták fúvattak”: „Hajj Rákóczi Bercsényi” és „Őszi harmat után”. „Az országos ünnepen, a nemzeti újjászületés kezdetén, Rákóczi nótája és a kuruc dalok mint zengő szimbólumok hirdették a magyar feltámadást” – összegez végül a zenetörténész Haraszti Emil.¹³ Nyilvánvalóan többfajta hangszeres letét is napvilágot látott az idők során. A korai kottás lejegyzések szórványosak és töredékszerűek.¹⁴ Ezek közül való Fusz János közreadása is – mint Rákóczi erdélyi nagyfejedelem búcsúdalaé – a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung 1816. március 13-i számának mellékletében:

Rákóczy's, Grossfürsten von Siebenbürgen,
letztes Abschiedslied.

No. 5.
Sehr langsam.

Meghatározó jelentőségű lett később Mátray Gábor kétrészes – lassú–friss szerkezetű, ellentétes zenei karaktereket egyesítő – *Rákóczi-nóta* közzétette (1826).¹⁵ Lassú szakasza az énekelt, kesergő dallam hangszeres parafrázisának tekinthető,¹⁶ míg a gyors: energikus táncmelódia.¹⁷ A két rész kezdete Mátray kiadványában:

Rákóczy Nótája
Rákóczy's Favorit.

No. 4.
Alagio mesto. *f* *a piacere* *a Tempo*

Halkal
keseregvé

¹³ Hivatkozott tanulmánya (180.).

¹⁴ Lásd ezekről a 6. számú lábjegyzetben megjelölt szakirodalmi munkákat. A hangszeres *Rákóczi-nóta* legkorábbi – jóllehet, töredékes – hazai lejegyzését az 1730-as évtizedben keletkezett Szirmay-Keczer Anna-kézirat tartalmazza.

¹⁵ Mátray Bécsben megjelent *Pannonia* című gyűjteményének III. füzetében.

¹⁶ Domokos Mária hivatkozott dolgozata a Magyar Zene 1980/3. számában (255.).

¹⁷ A kétrészes szerkezet lehetséges kialakulásával kapcsolatos teóriaként lásd Haraszti Emil hivatkozott dolgozatát (186.).

Legfontosabb feldolgozásai szintén Liszt Ferenc nevéhez fűződtek: a zongorára írt *Magyar dalok (Ungarische Nationalmelodien)* című sorozat 10. darabja (megjelent: 1843) és a zongora-zenekari *Magyar fantázia (Fantasie über ungarische Volksmelodien)*, kompozíciós munka: 1849–52.). Az utóbbi bemutatója alkalmával (Nemzeti Színház, Pest, 1853. június 1.) a *Rákóczi-nótából* áttemelt melódiák a cenzúra kijátszásával ébresztettek nemzeti érzésvilágot.¹⁸ A *Magyar fantázia* kollektív tartalmú üzenettel szólt a magyarsághoz a legsötétebb elnyomatás idején, apoteózisban kicsendülő végkifejlete révén reményt, hitet sugározva.

Az erdélyi Rákóczi-nóta. Létezett egy kevésbé közismert „oldalága” is a *Rákóczi-dallamcsaládnak*: önálló erdélyi hagyományról is hírt adnak a szemtanúi beszámolók. Néhány példa rá: 1790-ben a háromszéki országgyűlési bálon Thuri követ gróf Nemes János főkirálybíró bosszantására *Rákóczi-táncot* játszott a cigányokkal, amelyet ő „érzéssel” („mit Gefühle”) el is táncolt; egy 1845-ben Erdélyben hallott *Rákóczi-nóta* – szemben a magyarorszáigival, annak frissével – szomorú karakterű volt; 1860-ban Marosvásárhelyen a cigány a *Rákóczi-induló* bevezetéséül – a jelen levő Thaly Kálmán számára addig ismeretlen – „rendkívül szívreható, ősmagyar-jelleű, kesergő *Rákóczi-melódiát* játszott”.¹⁹ Bizonyos, hogy az ilyesfajta beszámolóokban emlegetett erdélyi *Rákóczi-dallamok* alatt többfajta melódiát kell értenünk.²⁰ Ma kettőt ismerünk ezek közül, kottáikat Bartalus István – mint összetartozó, lassú és friss jellegű dallampárét – az alábbi hozzáfűzött magyarázattal közölte:²¹

¹⁸ A hangszeres *Rákóczi-nóta* – vagy más Liszt-művek esetében a *Rákóczi-induló* – földézett, ismétlődő kvartja heroikus jelentéstartalmú: elegendő, ha a *Hungaria-kantátára* gondolunk. Liszt számos alkalommal idézett kompozícióiban e két melódiából. Részletes összegzésekét olvashatunk erről a szakirodalomban, lásd például Bónis Ferenc dolgozatát *Liszt Ferenc és a Rákóczi-dallamok* címmel, a szerző hivatkozott tanulmánykötetében (53–60.).

¹⁹ Lásd Haraszi Emil hivatkozott dolgozatának 181., 182. és 179. oldalát. (A témához lásd továbbá a 196. és 202–203. oldalakat.)

²⁰ Olykor az imént tárgyalt hangszeres *Rákóczi-nótát* is szokás „erdélyi” jelzővel illetni a szakirodalomban.

²¹ Az *Oszták-magyar monarchia írásban és képben. Magyarország, I. kötet* (Budapest, 1888), 383.

A Rákóczy-féle mozgalom leveretése után keletkeztek azok a búsongó nóták, melyek összegéből fejlődött századunk elején a Rákóczy nevetől elváhatatlan nemzeti induló, mely csakis a magyar névvel együtt fog örökre elhangzani. E búsnótáknak éppen kihalóban van egy változata, mely, — mint román rokonságából is lehet igazolni, — Erdélyben keletkezett. Legutoljára a negyvenes évek folytán egy nagy műértő és pártoló főúr, Bethlen Ferenc gróf, szokta művészien fegyelmezett cigány zenekarával játszani. Miután ez érdekes változatra ma már senki sem emlékszik, az alábbi mellékletben legalább a dallamát megővjük a végenyészettől.

A „Méréskelve” jelzésű táncmelódiát érdemes összehasonlítani Fusz Jánosnak a jelen tanulmányban újraközölt hangszeres *Rákóczi-nóta*-közreadásával: annak különösen az első sora kötődik több szállal is az erdélyi *Rákóczi-nótához*.

A friss karakterű, „Méréskelve” feliratú erdélyi *Rákóczi-nótát* egyéb forrásokból is ismerjük,²² továbbá az ifjúkora jelentős részét Kolozsvárott leélő Erkel Ferenc több kompozícióban is földolgozta a dallamot. Távoztakor, 1834. január 9-én, Erkel búcsúhangversenyt adott a városban. Műsoráról egyedül gróf Gyulay Lajos naplóbejegyzése tudósít, az is csak egyetlen szám erejéig: eszerint „a *Rákóczi nótára írt igen-igen szép variációit kísérettel*”, saját zongoraszóljával (és nyilvánvalóan zenekarral) adta elő a zeneszerző.²³ A mű azonosnak tekinthető a Pesti Magyar Színházban 1838. november 30-án, ugyancsak a komponista szóljával eljátszott darabbal: „*Phantasia és változatok Rákóczynak erdélyies nótájára*”, zongorára és zenekarra (Erkel dirigált is a hangszer mellől). Szóljazongorás-verzióról is tudunk: „*Phantasia klavirra az erdélyi Rákóczy-dal themájára*”, ezt 1839. március 31-én mutatta be Pesten a komponista. Ezek a művek mind egy szálig elvesztek, zenei anyagukból csupán egy rövid, albumlap jellegű – Pest, 1839. március 19-i datálást viselő – szerzői leirat adhat számunkra ízelítőt egyetlen variációnyi terjedelemben.²⁴ Az viszont zeneszerzői remeklés a javából; a művészi veszteség igen jelentős tehát az előbbieket elhalásukat tekintve! Majd az idős Erkel Ferenc – a kései termésére oly jellemző

²² Lásd Kassai István tanulmányát: *Adatok az Erkel-kutatáshoz* – III. rész: *Rákóczi induló és Rákóczi nóta*, Magyar Zene 1993/2., 111–162. (122–123., 149–154.).

²³ Gróf Gyulay Lajos: *Napló* (1820–1848). Válogatta [stb.] Csetri Elek, Kolozsvár, 2004, 145. E közlés ismeretlennek számít az Erkel-irodalomban, a búcsúhangversenyt és lehetséges időpontját illetően korábban csupán szórványos adatok álltak rendelkezésünkre (lásd Németh Amadé könyvét: *Az Erkelek a magyar zenében*, Békéscsaba, 1987, 38–40.).

²⁴ A Pesthez kötődő, említett darabokról lásd Kassai István összegzését: *Erkel Ferenc hangszeres művei*, a Bónis Ferenc szerkesztette *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Erkel Ferencről és koráról* című kötetben (Budapest, 1995), 55–75. (a fenti tárgyalás sorrendjében: 5., 10. és 8. szám).

nosztalgia jegyében – újból visszatért az erdélyi *Rákóczi-nótához*: utolsó operakísérlete, az 1880-as évtized második feléből vagy a kilencvenes évek elejéről származó, s a családi hagyatékban töredékként (néhány vázlatlap erejéig) ránk maradt, háromfelvonásosra tervezett *Kemény Simon* zenéjében épp a címszereplő alakjához kapcsolódott volna e patinás melódia. E szellemi örökségnek a komponista legidősebb fia, Erkel Gyula is folytatója lett: az 1885-ben *Vándor Pista* címmel komponált baletzenéjéből utóbb összeállított zenekari szvit²⁵ egyik tétele az erdélyi *Rákóczi-nótára* komponált variációsor, színpompás ötletekkel. Coda megjelölésű zárószakaszának kezdete „egzotikus” 5/8-ban hullámzik! Szemtanúi leírás szerint az eredeti, teljes baletzene-partitúrában az erdélyi *Rákóczi-nóta* és variációsora „*Erkel Ferencz nyomán*” feliratot viselt.²⁶

200 éve nyomtatásban – ismét a *Rákóczi-indulóról*. Ahogyan az énekes és a hangszeres *Rákóczi-nóta* korai története homályba vész, ugyanúgy rejtélyszámba megy a *Rákóczi-induló* megszületése is. Zenéje részben a hangszeres *Nóta* származéka. Szerzőjét és keletkezéstörténetét illetően hosszas vita bontakozott ki a XIX. század zenei sajtójában,²⁷ ennek részleteit mellőzve most csupán a legvalószerűbb eshetőség kerül említésre. Visszaemlékezések alapján Bihari János már 1809-ben hegedülte az *Induló* ősfelműjét, amelyet Nikolaus Scholl (Scholl Miklós), a pesti 32. számú (Esterházy) gyalogezred karmestere hangszerelt meg – talán 1817-ben –, majd adott elő katonazenekarával feltehetőleg ugyanabban az esztendőben.²⁸ Scholl szerepének jelentőségét az épp 200 esztendeje napvilágot látott első kiadások címlapjai²⁹ mellett két egykorú másolat is egyértelművé teszi.³⁰ Tény ugyanakkor, hogy mindkét említett muzsikusnak kulcsszerepe volt a *Rákóczi-induló* megszületésében, Biharinak pedig külön érdemei a darab terjesztésében.

Következzék itt néhány, villanásnyi epizód a mű utóéletéből!

²⁵ *Suite de ballet* címmel. A műről lásd Kereszty István dolgozatát: *Az Erkel-család krónikájához*, megjelent a Fabó Bertalan szerkesztette *Erkel Ferenc Emlékkönyvben* (Budapest, 1910), 111–112., valamint Németh Amadé hivatkozott könyvét: 110. (91. szám). A *Suite de ballet* partitúrája a Filharmóniai Társaság kottatárában, 351. számon található. – A baletzene nem került bemutatásra, csupán a szvit, 1897-ben.

²⁶ Kereszty István hivatkozott dolgozata: 112.

²⁷ Ennek legteljesebb összefoglalásaként lásd Haraszi Emil hivatkozott dolgozatát, 186–197. E grandiózus írás már-már nem is tanulmány, hanem valósággal a *Rákóczi-induló* „nagyregénye”! A mű keletkezéstörténetét illetően szintén alapvető fontosságú egyrészt Major Ervin dolgozata, *Berlioz és a Rákóczi-induló* címmel közreadva a szerző *Fejezetek a magyar zene történetéből* című tanulmánykötetében (sajtó alá rendezte Bónis Ferenc, Budapest, 1967, 78–81.), valamint a 6. számú jegyzetben két utolsóként ismertetett szakirodalmi munka.

²⁸ Lásd Haraszi Emil hivatkozott tanulmányát (192. és 195.), valamint Bónis Ferenc *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló* című, hivatkozott dolgozatát (31.).

²⁹ Zongorára: két kézre, illetve négy kézre. Mindkettő Bécsben, 1820-ban jelent meg: lásd Bónis Ferenc *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló* című, hivatkozott dolgozatát (25–27.).

³⁰ Az egyik Budapesten található, és Bónis Ferenc adta közre (*Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló*: 22–24.), a másik a Győri Egyházmegyei Levéltár zenei kéziratai között S 52 jelzeten lelhető föl, és publikálatlan. Zenei anyaguk azonos.

Miután a kinyomtatott *Rákóczi-induló* dallama pillanatok alatt általános rajongás tárgyát képezte, az 1830-as években már táncoltak is rá: Tomala Ferdinánd pesti zeneműkiadó és komponista keringővé alakította az 1833. év báli szezonjára.³¹ Majd dallamára lejtettek például galoppot is: egy gellérthegyi népünnepen, 1840-ben. Mi több, Veszter Sándor társulata ugyanaz év őszén művészi táncprodukciót is készített rá a Nemzeti Színház közönsége számára, a hangszeres *Rákóczi-nótát* sem kihagyva.³²

Az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar (1840 augusztusától: Nemzeti) Színház saját repertoárjában is gyorsan helyet kapott a *Rákóczi-induló*. A *peleskei nótáriushoz*, Gaál József kirobbanó sikerű bohózatához (1838) Thern Károly szerzetes-szerkesztette a zenét. A himnikus zárókart a *Rákóczi-induló* hangjaira énekelték:³³

*Isten adj hazánk felett
Tiszta nyájas szép eget,
Partjain Tiszánk-, Dunánknak
Áldva szálljon fölleged.
Mézét önts Tokaj borába,
Búzát alföld ugarába,
A melly túrt annyi kinon át,
Boldogítsd e szép hazát.*

*Adj erőt ős nemzetébe,
Hogy szeresse hön honát;
A régi szép, tiszta ép
Nyelve hős,
Báj-erős,
Zengje által a hazát,
És vezessen vad csatán
A királyért s a honért
Éltét is áldozván,
Nyerjen győzelembabért.*

Ez lehetett az első alkalom, amikor versszöveggel társítva, vokális formában szólalt meg az *Induló*. De hamarosan már a kor operatermésében is helyet kapott: Ludwig Schindellmeisser (Schindellmeisser Lajos), a Pesti Német Színház karmester-zeneszerzőjének *Szapáry* című, magyar tárgyú, 1839-ben színre került háromfelvonásos darabjában csendült föl, amely 1844-ig maradt műsoron.³⁴

A *Rákóczi-induló*nak számlálhatatlan feldolgozása született meg az idők során, földidézéseiről nem is szólva: mindezekre csupán utalunk e helyütt. Mint

³¹ Haraszi hivatkozott tanulmánya (199.). Tomala kiadványának címlapfelirata: *Kerengők magyar szellemben* (hiánytalan példány: MTA Zenetudományi Intézet Könyvtára, Major Ervin hagyatéka, 602683.). A műről lásd még Mona Ilona bibliográfiáját: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867* (Budapest, 1989), 187. tételszám és jegyzet.

³² Lásd ezekről részletesebben Haraszi hivatkozott tanulmányát (200–201. és 203.).

³³ Négyféle kéziratos anyaga az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában: *népszínházi gyűjtemény 586/II–IV. kötet; népszínházi gyűjtemény 1313; színház 410 és színház 573 jelzeteken.*

³⁴ Lásd Bónis Ferenc *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló* című, hivatkozott dolgozatát (32.).

kevésbé közismert, ám annál érdekesebb korai verziót, Carl Czernyét adjuk közre 1834-ből (*Wiener Musikalisches Pfennig-Magazin*, 1. Jahrgang). A Bécsben élő, nagynevű zongorapedagógus Czerny (1791–1857) Ludwig van Beethoven tanítványa és Liszt Ferenc zongoratanára volt. Manapság leginkább hangszerének növekedékei találkozhatnak – bizonyos pianisztikus adottságok megléte esetén hasznos és élvezetes, ám ellenkező esetben a legkülönbözőbb mértékig utált – etűdjeivel.

N.º 116.
Ragotzka-Marsch.

Marsch Da Capo.

S álljon itt egy mai – Berlioz első *Rákóczi-induló*-feldolgozásának 180. évfordulójára született – méltatás részlete Tusnádý László tollából:

„Féktelen életremény. Öröm és boldogság: a győzedelmes és meggátolhatatlan élet. Zeng, mert nem lehet másképpen, csak így, győzedelmesen!

Hiába néztek annyiszor a fegyverek a szívünkbe, ennek a zenének a hangjai a mi létezésünk eszméjét hirdetik. Azt nem lehet és nem szabad ércoporsóba zárni. A jövőnek a helye nem ott van. Ami szép és természetes itt a magyar glóbuszon, az benne ötvöződik eggyé. Miért oly boldog ez a dallam? Miért oly győzedelmes ez a ritmus? Mert a magasabb értéket képviseli, nem a hódító, tömegmészárszék megszállottjainak a féktelen gőgje van benne, hanem a letiportak életre repesése hatja át.

Berlioz [...] megérezte a mi „mag hó alatt”-létünk halhatatlan csodáját, és az élet szökőkút-pezségű, csillagokig szökellő boldog akarását és diadalát fejezte ki. A mester megadta a módját ennek a zenének, megadta a kellő tiszteletet ennek a felfedezésnek, a világ egyik legremekebb, legtökéletesebb, legpéldamutatóbb, leglenyűgözőbb hangszerelésével tiszteltgette előtte. [...] Ő az alapmotívumban is a lényegyet látta meg, azt érezte meg, azt, ami népünknek az igazi lelkülete, és azt, ami bujdosó fejedelmünk tekintetéből áradt.”³⁵

Még ha az évszázadnyi időkülönbség miatt közvetlenül nem is vonatkoztatható nagy fejedelmünk személyére a *Rákóczi-induló* műcím, a zene szelleme annál erőteljesebben vall a kapcsolatról! Örök kuruc lelkülettel.

Kossuth Lajos újból hallhatta a *Rákóczi-induló*t emigrációja idején, még hozzá ünnepi alkalmakkor. 1851. szeptember 10-én, a Dardanelláknál horgonyzó amerikai Mississippi fregatt fedélzetére lépve, majd december 6-án, útban New York felé, végül három hétre rá, Philadelphiában is egyaránt annak hangjaival tisztelték meg.³⁶

³⁵ Tusnádý László: *Rákóczi-induló*, Zempléni Múzsza 2016. ősz, 42–44.

³⁶ Major Ervin: *Amerikai–magyar zenetörténeti kapcsolatok a XIX. században* (lásd a szerző hivatkozott tanulmánykötetét, 90.).